

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / G.J. van Middelkoop

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN 701

G.J. van Middelkoop
Momentopname

DOCUMENT 705

G.J. van Middelkoop
Kerk en koninkrijk Gods

MEDITATIEF 707

B. van Zijlkom
Pinksterkracht
en mensenkracht

WANDELEN MET GOD 708

E.J. Hempenius
Geboren uit de Geest

ACHTERGRONDEN 710

E.A. de Boer
Het diepe water
van de doop

SCHRIFTSTUDIE 713

P.J. Trimp
Brug of breuk? 3 (slot)

SAMENLEVING 718

E. van Middelkoop
Werken aan de
zondagsrust

en verder...

Gedicht
Meeglezen
Uit de kerken

MOMENTOPNAME

*H*et is goed van tijd tot tijd een foto te maken. Als je **de** verschillende foto's dun naast elkaar legt, **kun je** zien dat je veranderd bent. Gegroeid. Ouder geworden. Een momentopname maakt dat duidelijker dan een film. Daarin gaan de veranderingen meer geleidelijk. En **dus vaak** ongemerkt.

Wat van mensen geldt, gaaf ook op voor organisaties. **Ook** voor kerken. Je **leeft** en werkt erin. Je maakt de processen mee die zich daar ontwikkelen. Je bent zelf **ook bij die processen betrokken**. Heb je daar altijd helder zicht op?

Hef is goed, dat er af en toe een momentopname wordt **gemaakt**, Het kerkelijk **handboek** – en daarin vooral het **jaaro**verzicht – geeft zo'n momentopname. *Laten we dit plaatje eens bekijken.*

Handboek Gereformeerde Kerken 1998

Onlangs kwam het Handboek 1998 uit bij Oosterbaan & Le Cointre te Goes. Het omvat 416 pagina's en kost f 17.50. Voor hetzelfde bedrag kun je het ook op diskette krijgen.

Om deze te bestellen, moet je gebruik maken van een blauwe antwoordkaart die in het Handboek is opgenomen. Deze handboekdiskette maakt het mogelijk om de wijzigingen die zich in de loop van het jaar voordoen, meteen aan te brengen. Door een uitgebreide zoek- en

indexfunctie en kruisverwijzingen kun je snel diverse gegevens ter beschikking krijgen en met elkaar combineren.

Het Handboek biedt ons alle mogelijke feitelijke gegevens over de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken in Nederland en over de vele activiteiten die vanuit de kerken en ten dienste van het gereformeerde leven in heel brede zin worden uitgevoerd.

Van zes voorgangers die in 1997 overleden, is een In Memoriam opgenomen, met zorg geschreven door iemand die hen na staat. Het betreft prof. dr. L. Doekes en de predikanten K.D. van Dijk, J.W. Smit, H.A. Strating, J.A. van der Velden en A. Veldman.

In het volgende willen we met name kijken naar de statistische ge-

gevens en naar het jaaroverzicht. Het laatste is ook deze keer geschreven door de redacteur van het Handboek, dr. W.G. de Vries.

Statistische gegevens

Er zijn 263 vrijgemaakte Gereformeerde Kerken in Nederland. Op de peildatum van 31 oktober 1997 bedroeg het totaal aantal leden 123.648. Dat zijn er 899 meer dan een jaar daarvoor. 2256 kinderen werden er gedoopt. 404 mensen werden toegelaten tot de gemeenschap van de kerk. 919 hebben zich aan de gemeenschap onttrokken. Als we naar de ontwikkeling van het 'zielental' sinds 1946 op bladzijde 317 kijken, dan zien we dat de kerken een aantal jaren geleden jaarlijks met zo'n 1500 mensen groeiden en dat dit de laatste jaren is gedaald tot ongeveer 1000 per jaar.

Van de 919 mensen die zich onttrokken, sloten er 416 zich aan bij de Nederlands Hervormde Kerk (77), de synodaal Gereformeerde Kerken (83), de Gereformeerde Gemeenten (3), de Christelijke Gereformeerde Kerken (90) of de Nederlands Gereformeerde Kerken (163). Nog eens 82 gingen naar 'overige kerken'. Van 186 mensen is niet bekend waar zij Heengegaan zijn en van 235 werd gemeld dat zij zich niet bij enige kerk aansloten. In deze opsomming valt op, dat de Nederlands Gereformeerde Kerken kennelijk aantrekkingskracht hebben.

Zelfbeproeving

Dr. W.G. de Vries constateert in het jaaroverzicht, dat we niet echt van werfkracht kunnen spreken. Schriftuurlijke prediking brengt niet altijd werfkracht mee, zegt hij. Maar het roept wel op tot zelfbeproeving: hoe staat het met het geestelijk leven in onze kerken? Hij vervolgt: 'Er zijn er die zich hebben onttrokken, omdat ze 'de wereld en haar begeerten' hebben liefgekegen, zeg maar wegens secularisatie. Is

deze niet bezig onze gezinnen en kerken binnen te sluipen? Er zijn er ook, die zich juist onttrokken hebben vanwege deze huns inziens wereldse levensstijl. Naar mijn oordeel ten onrechte.' De kerk moet strijden tegen wereldgevoeligheden aan de ene kant en tegen perfectionisme en spiritualisme aan de andere kant. 'Dat we in deze strijd mensen verliezen, zowel naar de ene als naar de andere kant, is bepaald niet een reden tot paniek. Het hoort bij de strijd van de kerk van alle eeuwen', vervolgt hij. Ik zou daar graag aan toevoegen: maar het is wel heel verdrietig en roept inderdaad op tot zelfbeproeving. En dat ook in die zin, dat we de situatie buiten en binnen de kerken scherp analyseren en zoeken naar manieren om daarop zowel antitheetisch als thetisch adequaat – en daarin verantwoord tegenover God – in te spelen.

Jaaroverzicht

Het jaaroverzicht van dr. De Vries beslaat 30 bladzijden en laat dan ook heel wat trekken zien van het gezicht van de Gereformeerde Kerken en wat daarbij hoort. Toch is het niet méér dan wat je aan de buitenkant kunt zien. 'Het leven van de gemeenten en van de gemeentelieden zelf is van een andere, diepere dimensie', zegt hij terecht. In het werk van de kerk gaat het erom dat kerkleden hoe langer hoe meer als levende leden van het lichaam van Christus fungeren. Hoe het leven van Christus' kudde het afgelopen jaar voortgang mocht hebben, is moeilijk te registreren.

Van de buitenkant valt evengoed heel wat te vertellen. Enkele grepen:

* verschillende plaatselijke kerken kennen samensprekingen met de Christelijke Gereformeerde Kerken of de Nederlands Gereformeerde Kerken. De vraag die daarbij opdoemt, is: hoe zorg je ervoor, dat de plaatselijke contacten niet op gespannen voet

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS.
A.L.T.H. DE BRUIJNE, DRS. G. GUNNINK,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 88-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 408040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar; f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Europa zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betaalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralciah.

Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit Mad over te nemen.

ISSN 01656191

komen te staan met de landelijke ontwikkelingen?

- * de *Theologische* Universiteit kreeg een nieuwe bestuursstructuur, waardoor de hoogleraren en docenten meer aandacht kunnen geven aan onderwijs en onderzoek. Professor Douma nam afscheid, na 27 jaar belangrijk werk gedaan te hebben in de bezinning op ons christelijk handelen. Op 83-jarige leeftijd overleed professor Doekes, die op de hem eigen bescheiden wijze veel heeft mogen betekenen in de opleiding van heel wat generaties predikanten. Ingrijpend was het vroege overlijden van de echtgenote van professor Te Velde.
- * het GVI, dat op allerlei manieren ondersteuning biedt aan kerken en kerkleden, vierde zijn 20-jarig bestaan.
- * E&R bestond 25 jaar; door het werk van deze vereniging heeft het denken over evangelisatie binnen de kerken een stevige stimulans gekregen; vele jongeren hebben zich daarvoor in de loop der jaren ingezet.
- * er was een nieuwe promotie-actie voor de Gereformeerde Bijbelcursus; in de afgelopen jaren hebben zo'n 7500 mensen deze cursus gevolgd.
- * op Cyprus opende het Middle East Reformed Fellowship (MERF) een Johannes Calvijn-studiecentrum met daarin een K. Schilder-bibliotheek; door de radio-uitzendingen van de MERF worden onder leiding van ds Victor Attalah honderden miljoenen Moslims in contact gebracht met het gereformeerde geloof.
- * op de zendingsgebieden worden grote moeiten ervaren in Indonesië en Irian Jaya; in Zaïre was het heel spannend; in Zuid-Afrika en Zuid-Amerika waren positieve ontwikkelingen evenals in de

Oekraïne. De Gereformeerde Missiologische Opleiding (GMO) werd omgedoopt tot Institute of Reformed Theological Training (IRTT) en kan voor velen betekenis hebben.

- * in Seoul vergaderde de *International Conference of Reformed Churches (ICRC)*, waarvan nu 21 kerken lid zijn, die alle zich trouw verklaren aan het 'gereformeerde geloof'; ook de Christelijke Gereformeerde Kerken zijn nu als lid toegetreden.

Kerk en koninkrijk Gods

Dr. De Vries begint zijn jaaroverzicht met een terugblik naar 1948. In dat jaar hield prof. dr. S. Greijdanus een referaat op het Amersfoorts Congres over het onderwerp Kerk en koninkrijk Gods. Wat hij daar zei, heeft veel betekend voor de gedachtenbepaling van de vrijgemaakte Gereformeerden over hoe zij organisatorisch moesten optreden in de politiek en op andere terreinen. Dat werk werd gezien als werken in het koninkrijk van God. Vele jaren had men dat gedaan in verbanden waarin mensen deelnamen die kerkelijk verschillende wegen gingen. Dat had zo zijn gevolgen voor het tactisch opereren met die kerkelijke verschillen. Maar ook voor de kracht waarmee men kon optreden bij inhoudelijke verschillen die het gevolg waren van uiteenlopende kerkelijke achtergronden. Over die aanpak waren al eerder vragen gerezen. Toen door de Vrijmaking de kerkelijke tegenstellingen zich nog veel pijnlijker lieten voelen, drongen deze vragen zich des te scherper op. Daar kwam bij, dat het samenwerken buiten de kerk de zaak van de kerkkeus vaak relativerde tot een punt van minder belang: over de kerkmuren heen was je immers toch één en vanuit die eenheid kon je op andere terreinen prima samen christelijk opereren. Prof. K. Schilder had daar jarenlang de vinger bij gelegd: de

kerk is geen zaak van mensen, maar een gelóófsartikel. Het is Christus die zijn kerk vergadert en de vraag of we meewerken met Hem, is dan ook van primair belang.

Op het Amersfoorts Congres gaf Greijdanus een heldere uiteenzetting over wat de Bijbel leert over de kerk en over het koninkrijk van God. In een koninkrijk zijn vele dingen van belang, maar de bevolking ervan is het belangrijkste. Wie zich inzet voor de belangen van het koninkrijk, zal dan ook in de eerste plaats op het welzijn van de bevolking letten. Wel zorgen voor een goede infrastructuur en dergelijke, maar tegelijk de saamhorigeiden gezondheid van de bevolking verwaarlozen, is geen goed dienen van de koning.

Dit referaat heeft veel betekend voor het vrijgemaakte denken van vele jaren, en verdient ook vandaag nog onze aandacht naar de mening van dr. De Vries, een mening die ik deel. (Een samenvatting van het verhaal van Greijdanus vindt u in dit nummer onder Document).

Worden de vruchten beurs?

Vanuit deze gedachten kwam er een streven naar gereformeerde politiek, gereformeerde pers en gereforméerd onderwijs. En een organisatorische opzet die een nauwe verbondenheid kende met de Gereformeerde Kerken. Het spreekt vanzelf, dat dit een zaak van zoeken en van ontwikkeling was. Veelal speelde daarbij ook de vraag mee, hoe je de Vrijmaking van de kerken zag: is het een reformatie te noemen of gaat dat te ver? In de fase van opbouw van deze organisaties bracht dit ook moeiten in de kerken. Na de zestiger jaren werden ze vrij algemeen geaccepteerd. De laatste jaren worden er in toememende mate vragen gesteld bij de gevolgde benadering en wordt er gezocht naar verbreding op diverse terreinen. De Vries spreekt van een 'tegenbeweging', waardoor een van

de vruchten van de Vrijmaking, de scherpere **lijkt** op de schriftuurlijke plaats van de kerk tegenover allerlei interkerkelijkheidsformules, helaas beurs dreigt te worden. De principieel schriftuurlijklijn die na de Vrijmaking **werd** uitgezet, wordt steeds meer verlaten. Hij ziet **dat** in de ontwikkelingen van ket *Gereformeerd Politie Verbond*.

Via een verloving lijkt er een samengaan met **anderen** te komen, **waarin** het eigene van het GPV, de binding aan de gereformeerde belijdenis voor het politieke handelen, niet meer bepalend zal zijn. En zal de vraag naar bereidheid tot *kerkelijke* eenwording van gereformeerde belijders nog een rol kunnen spelen? Een **verarming**, oordeelt De Vries.

Binnen *het Gereformeerde onderwijs* is de nauwe band van kerk, **gezin** e r school jarenlang bepalend geweest voor het denken. Moet deze triangel-gedachte niet heroverwogen worden? Moeten we in plaats van binding aan de kerk niet kiezen voor binding aan de gereformeerde gemeenschap – een gemeenschap die breder is dan de Gereformeerde Kerken? De Vries denkt, dat een **los(ser)** maken van de band tussen de Gereformeerde Kerken en het gereformeerde onderwijs op langere termijn bedroevende effecten zal hebben.

Hoe gaan we samen verder?

In het portret van onze gereformeerde samenleving is dit een zorgelijke trek. Hoe moeten we deze dingen taxeren en hoe gaan we daar samen mee om?

We kunnen constateren, dat de **overtuiging** die achter oprichting en instandhouding van gereformeerde organisaties zat, verzwakt. De argumentatie lijkt niet meer aan te spreken. Waarom? De motieven **zijn soms** goed te begrijpen. In een steeds **onchristelijker** paarse samenleving moet je **de krachten verenigen**, zegt **de een**. Waarom niet **ook** anderen laten delen in onze rijkdom, vraagt een ander. Soms gaat

het verder en lijkt men **elke** affiniteit te missen met de motieven voor gereformeerde actie en organisatie. Je krijgt **dan** de **indruk** dat 'de vrijgemaakte mini-zuil' maar snel moet worden afgebroken en vervangen door een '**christelijk nationale**' **aanpak** – wat dat dan ook maar betekenen mag.

Het zou goed zijn, als wij samen **deze** vragen nog **eens** grondig zouden doordenken **en** daarbij **goed** luisteren naar elkaar. Naar **het** mij lijkt, **moeten** we ons dan de volgende vragen stellen:

- * willen wij ook vandaag en morgen nog steeds een *gereforméerde krant, een gereforméerde politiek, een gereforméerde school*?
- * **zo ja, hoe** willen wij dat gereformeerde dan structureel waarborgen? En dat **dan** niet formeel, **maar** inhoudelijk?

Voor de gereformeerde journalist, politicus en leraar is een *levende en echte binding aan* het gereformeerde geloven **nodig**. Die is er niet **vanzelf** en niet **altijd wanneer je één keer je handtekening hebt gezet**. Levende binding, binding in het hart, vraagt **om voeding en** onderhoud. Dat laat zien het belang van een hartelijk persoonlijk geloof en van een kerkelijke prediking die voluit **gereformeerd** is. En dat in een kerkelijke gemeenschap die structureel Gods Woord **ten volle** tot zijn recht laat **komen**.

- * willen wij ook vandaag en morgen blijven vasthouden aan *het primaire belang van de kerk*, ook **voor** het dienen **van God** op **andere gebieden**? En willen we ervoor **waken**, dat **onze opstelling** op die **andere terreinen** geen schade **toebrengt** aan de *vergadering van de kerk door Christus*?

We stonden **wat** langer stil bij deze vragen die het jaaroverzicht voor onze aandacht stelt. Een grondig doorspreken lijkt me van belang voor de vraag **hos wij – ook wan-**

neer meer samenwerking met anderen noodzakelijk of wenselijk wordt geacht – vandaag en morgen kerk zijn en gereformeerd zijn. Kunnen we vormen vinden, waarin we met anderen samenwerken, zonder schade toe te brengen aan het gereformeerd karakter van onze activiteiten en zonder af te doen aan de overtuiging dat de welstand van de kerk onze eerste prioriteit behoort te krijgen?

We bekeken in dit artikel een momentopname, die ons een beeld geeft **van** de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken. Volgende week **kijken we naar** twee **familiefoto's**: de kerkelijke jaarboeken van de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerken.

KERK EN KONINKRIJK GODS

G.J. van Middelkoop

samenvatting van het
referaat dat
prof. dr. S. Greijdanus
hield op het Amersfoorts
Congres in 1948

Wat is het Koninkrijk Gods?

Als de Bijbel spreekt over het koninkrijk van God, gaat het niet allereerst om een rijk in de zin van een grondgebied. Het gaat dan om Gods *koningsmacht*, Gods koningshoogheid. En daaruit voortvloeiend de werking of uitoefening daarvan: *Gods koningsheerschappij*, *Gods koninklijke regeren*. Die koninklijke *machtsoefening* brengt zegening of heil en oordeel. Pas daarna is er sprake van een gebied waarop en waarover deze werkingen zich vertonen en uitbreiden: we mogen ingaan in het koninkrijk Gods; we worden overgezet uit de macht der duisternis in het koninkrijk van Gods Zoon.

Dit koninkrijk is er nu al, maar het moet ook nog komen en verwerkelijkt worden in de toekomst, wanneer Gods koninklijke heerschappij weer volledig wordt erkend en gehuldigd door alle schepselen. Het komen van Gods rijk bestaat allereerst in het proces van verandering dat tot die erkenning en huldiging leidt. De harten van de mensen moeten omgezet worden, heel hun innerlijk bestaan en daarmee alles wat zij doen. Gods koningsheerschappij brengt weer leven en liefde, vreugde en heil.

Bij het koninkrijk van God moeten we dus allereerst denken aan de dynamische werkingen van Gods koninklijke heerschappij, waardoor Hij zijn uitverkoren mensen ertoe

brengt, om Hem als hun en aller Koning van harte aan te hangen. Hem lief te hebben, te gehoorzamen, te eren en te danken. En Hem in die openbaring van zijn koningschap op te merken en te aanschouwen, te willen en te aanbidden.

Wat is de kerk?

De kerk is de vergadering van allen die echt in Christus geloven. Ze heet volk van God, huis van God, lichaam van Christus, bruid van het Lam. Dan gaat het niet over de actie van het vergaderen, maar over het resultaat daarvan. De Bijbel gebruikt ook andere namen: *kudde*, *wijngaard*, *akker*. Deze kerk, als de gelovigen die door de Bere vergaderd worden door zijn Geest en Woord, is hier op aarde steeds in wording.

Aan deze kerk dan en aan haar leden of zijn gelovigen schenkt God om en door Christus al zijn heil, de rekening in Christus, en de verbinding door de Heilige Geest aan Christus. En zo rechtvaardiging of vergeving van de zonden, levendmaking, heiliging, bewaring, en eens de volle zaligheid.

De kerk als volk van het koninkrijk

Uit de gegeven omschrijvingen blijkt, dat er een nauwe band bestaat tussen kerk en koninkrijk Gods. Maar ze zijn niet identiek, niet volkomen hetzelfde. Want de kerk bestaat uit mensen. Maar het koninkrijk van God omvat al het geschapene. Naar zijn heilzame strekking omvat het het hele vernieuwde heelal met alles wat daar

bij behoort, kortom de hele nieuwe schepping.

Dus volkomen identiek zijn de kerk en het koninkrijk van God niet. Maar ze zijn wel ten dele hetzelfde. Want tot het koninkrijk van God behoren ook mensen, de verlorene mensen, dus de kerk. Het koninkrijk van God omvat daarom ook de kerk, ook al behoort er veel meer toe; de kerk is een deel van het koninkrijk. Voor een deel zijn kerk en koninkrijk Gods dus hetzelfde.

Voor welk deel? Dat kun je afleiden uit de positie die God aan de mens in de schepping gegeven heeft: koning over de hele wereld. Maar dan spreekt het ook vanzelf, dat de mens, dat wil zeggen de verlorene mensheid, ook in het koninkrijk der hemelen een zeer aanzienlijke, ja allesbeheersende plaats inneemt.

De kerk heet het volk des Heren. Bij een koninkrijk is het volk het belangrijkste of voornaamste. Zo is ook het volk van de Here, de kerk, het meest belangrijke bij de in het koninkrijk van God. Niet elke gelovige persoonlijk en los van de andere gelovigen genomen, maar alle gelovigen samen in de door God gewilde en door Christus en de Heilige Geest gewerkte verbinding en ordening als de gemeente van de Here, het volk van God, het lichaam van Christus, met Hem als Hoofd.

De kerk: prioriteit nummer één

Hieruit volgt, dat ook voor ons, bij al ons denken en arbeiden, de kerk van de Here het Belangrijkste op aarde wezen moet, die kerk zoals God haar formeert in de plaats waar

wij wonen. Zo is zij als kerk, als naar Gods Woord geordende **en** werkzame gemeente, het belangrijkste deel van het koninkrijk Gods hier op aarde. En dat moet zij ook voor **ons wezen** in denken en streven en handelen, zodat al het andere **daaraan** ondergeschikt is **en** gericht wordt op de **kerk van de Here** en op haar welzijn. **Om** de kerk **van de Here draait ten slotte de hele wereldgeschiedenis:** om haar er te doen komen, om haar te doen groeien, om haar tot volkomenheid te brengen, om haar te zuiveren.

De roeping van de kerk voor het koninkrijk

Wat is nu de betekenis en de roeping van de **kerk** ten aanzien van het koninkrijk van **God**? Ze moet als volk van God tot **een sieraad voor haar koninkrijk en koning zijn**. En ze moet er op uit zijn dat **rijk uit te breiden**. Die uitbreiding bestaat daarin, dat er **al** meer mensen tot dit **rijk** toestromen en daarin worden opgenomen, die de Here in zijn koningsmacht blij leren zien en erkennen en **gehoorzamen**. De heilswedraden van dit koninkrijk ontvangen en met grote dankbaarheid komen te genieten. Elk **kerklid** moet bij **alles** **wat** hij doet en in **elke** positie waarin hij is geplaatst, uit zijn op de uitbreiding van Gods koninkrijk en zijn bevolking door woord en levensgedrag. **Maar de kerk als** geheel van gelovigen, als verbinding van echte **Christgelovigen** in ambtelijke organisatie, heeft tot enige **taak**: de **verkondiging** van **Gods Woord en hulpbetoon**. De kerk moet het **volle** Woord van God uitdragen in de wereld, tot **allen**, naar wat er telkens nodig is. Het is beslist niet zo, dat de **kerk** alleen maar een woordje voor het zieleleven zou hebben te spreken en zich verder **van** het aardse tijdelijke leven en handelen **van** de mensen niets moest aantrekken, als **zou dat** buiten de sfeer van

haar roeping vallen. Aan **allen** moet **worden aangezegd, dat God ook hun koning is en dat zij in alles te handelen hebben naar zijn wil en wet**. Zij hebben te horen, dat Jezus Christus ook over hen als koning is aangesteld: **aan** Hem is alle macht gegeven. **Alleen in de weg van Gods geboden kan alles goedgaan**. Dat moet **de kerk** voortdurend uitdragen.

Onze roeping tegenover de kerk

Straks zal van ons allen voor de rechterstoel van Christus gevraagd worden, hoe we ons gedragen hebben ten aanzien van Gods Woord en geboden. Wat we geweest **zijn** en wat we gedaan hebben met betrekking tot Koning **Jezus**. Of we Gods koninkrijk hebben bevorderd, of tegengewerkt en **geschaad**, of ook ons daarom niet **druk** hebben gemaakt. En omdat van dat **koninkrijk** de kerk het voornaamste is als de bevolking van dat rijk, zal het voor ieder in dit opzicht er ook wel zeer op aan komen, hoe hij **zich jegens die kerk** te gedragen heeft. Als je die **kerk** verwaarloost, haar aan de kant schuift of **verdringt**, of de goddelijke roeping van de **kerk** beperkt, is dat een ontering van die **kerk** en dus een smaden van de Koning der **kerk**, die aller koning is. En daarom wekt dat Gods toom en daarom heeft dat vroeg of laat heilloze gevolgen. Als je op staatkundig en maatschappelijk gebied ijvert voor een ordening naar Gods Woord, maar je niet bekommert om de kerk, en er niet voor zorgt, dat het **ook**, en wel in de eerste **plaats**, in de **kerk** alles toegaat naar Gods Woord, verliest dat eerste veel van zijn **waarde**. Hier en daar een **dam** opwerpen tegen het water, een koe uit de sloot halen, wat **bomen** kappen om de rijweg te **verbeteren**, maar **ondertussen** de **bevolking van het rijk overheerst laten worden door de vijand, en het laten ondergaan door onderlinge**

vernieling, heeft weinig betekenis. De kerk is het **volk** van God en dus de bevolking van Gods **koninkrijk**. En daarom **moet** allereerst voor de welstand van die **bevolking** **gewaakt** en **gewerkt** worden, en **daarmee voor de welstand van het hele koninkrijk, en zo** voor de eer en de dienst van de **Koning** in dit rijk, de Here Jezus Christus.

U UIT DE KERKEN

Beroepen te Hoofddorp: R. Prins, kandidaat te **Gramsbergen**; te Roden: **J.P. van Bruggen** te **Zuidlaren**; te Rotterdam (**-Stad**, sectie centrum): T.P. Nap te Zeewolden. Beroepbaar H.D. **Bondt** te **Steenwijk**, tel. (0521) 516409, beroepbaar gesteld door de classis Enschede.

Intrede

Bruchterveld – Op zondag 17 mei jl. deed kandidaat **J.J. Meijer** intrede in de gemeente te Bruchterveld. Bij werd in de morgendienst in het **ambt** bevestigd door ds. B. Luiten te **Zwolle-Centrum** en deed in de middagdienst intrede. Beide diensten werden gehouden in het eigen kerkgebouw van de gemeente, **Broekdijk 23** en **vingen** (respectievelijk) om 9.30 en om 14.30 aan. Nieuw adres ds. **Meijer**: **Wijkstraat 1, 7695 TJ**, tel. (0523) 231328 (stu-deerkamer), (0523) 233199 (privé).

Uit de kerken
Uit de kerken
Uit de kerken
Uit de kerken

PINKSTERKRACHT EN MENSENKRACHT

B. van Zijlkom

M meditatief

Zie, zijn niet al dezen, die daar spreken, Galileeërs? En hoe horen wij hen dan een ieder in onze eigen taal, waarin wij geboren zijn?

Handelingen 2:7-8

Je kunt je als **mens** snel vergissen. In onze wereld is macht heel belangrijk. Welk leger is het beste uitgenist? Wie is het beste georganiseerd? Wie **heeft** de sterkste vrienden?

Dat zijn geen onbelangrijke dingen. En toch leert de Bijbel dat wij ons daarop niet moeten **verkijsen**. Op het Pinksterfeest leer je weer anders naar de wereld te kijken.

Denk even aan die paar mannen in Jeruzalem, vele eeuwen geleden. Geen geleerd gezelschap, geen **grootse** visie op de toekomst. Geen politieke aspiraties. **Geen** macho's die graag met stoere uitspraken naar buiten treden.

De **indrukwekkende** sprekers op Pinksteren waren eenvoudige **Galileeërs**! Zij stonden wel tegenover een machtig Romeins keizerrijk. Tegenover een ontwikkelde cultuur, mensen die zich de wijsheid van de wereld hadden eigen gemaakt.

Doodgewone kerels

Daar stonden ze. Wat willen die mannen eigenlijk? Wat **doen** die doodgewone kerels in m'n ontwikkelde wereld met al die verschillende mensen: Joden, onbesnedenen en vrijen, slaven, cultuurmensen en barbaren? Zouden **zij** met hun dialect wel iemand **fatsoenlijk** te woord kunnen staan? Zouden **zij** de ander wel **kunnen** be-

grijpen? Plattelanders in de grote stad, wie **zou** hen serieus **nemen**?

Wat een wonder! Hun bezieling slaat over op de luisteraars, als een steekvlam die de **mensen** in vuur en vlam zet. En wat een bijbelse **wijsheid** spreekt er uit hun woorden! Het slaat in **als** een bom....

Die verrassing wordt in deze verzen van Handelingen 2 onder de aandacht gebracht: de overweldigende tegenstelling **tussen** de eenvoudige bringers van de boodschap en de geweldige uitwerking van hun woorden.

De Geest

Wat kun je je verkijsen op de kracht **van** de Geest! En **wat kun** je je verkijsen op de kracht van **mensen**!

Want hoe ging het verder? Die Pinksterdag bracht **meer** dan alleen enige opschudding onder de Joden in Jeruzalem. Meer dan een opwekking binnen **het** oude testament. Het was de doorbraak **van** het nieuwe testament!

Je moet doorlezen in Handelingen en niet bij het **begin** blijven steken. Die wonderlijke tekenen voor de Joden in Jeruzalem waren het **begin** van een **enorme** doorbraak in Gods plan met onze wereld. Maar het was slechts een begin. God ging door **naar** de heidenen, tot in het toenmalige **wereldcentrum** Rome.

De doorbraak

God ging door. **Ook** naar hier. Die wonderlijke tekenen in Jeruzalem waren nog maar de inleiding. Daar moet je **niet** naar blijven staren want **dan** kun je geen Pinksteren viëren. **Pinksteren** betekent: een

nieuw **volk**! Gods plan breekt door! En wat **is** Hij al ver!

Wij **verzuichten** vaak: Wat konden die kleine mensen toen grote dingen doen.... Maar op **Pinksteren** moet je ook zeggen dat onze grote **God** kleine mensen vergadert en inschakelt. **Ook** in onze wereld waarin je wel eens **kunt** denken **dat de weg van** de Geest doodloopt. **Pinksterfeest** brengt **Gods** **zwakke**, bezorgde en ploeterende kinderen weer terug bij hun **krachtbron**. Dat is niet de imponerende kracht van machtige en luidruchtige mensen, **maar** juist de kracht van hen die, ondanks alle **onrust** en geweld om hen heen, op de knieën gaan voor Jezus Christus.

Wonderlijk en bemoedigend is dat!

GEBOREN UIT DE GEEST

E.J. Hempenius

Wandelen met God

Pinksteren.

De dominee komt de **kansel** af en loopt naar de microfoon. 'Mag ik u verzoeken om te **gaan** staan?' Hij gaat staan samen met enkele andere jongeren. Er is **ook** een ouder iemand bij. Daar staat hij. **Binnen** enkele ogenblikken **zullen** zij belijdenis **doen van hun** geloof. Op de derde **rij** zitten zijn ouders en zijn vriendin. 'Hij is wel een beetje zenuwachtig, hb.' De **vragen worden** gesteld. 'Wat is daarop uw antwoord?' De namen worden genoemd. Etn voor één geven zij antwoord. **HIJ GEEFT ANTWOORD**. 'JA,' klinkt het luid en duidelijk. Zijn moeder pinkt een **traan** weg. Zijn vriendin slaat een **arm** om **haar** heen. Een heel **emotioneel** moment. 'Laten wij **dan** nu staande **zingen**....'

Wat was aan dit moment een lange, maar vooral **ook** moeilijke weg voorafgegaan. Toen hij **nog** klein **was**, leek het allemaal zo mooi. **Samen** gingen zij **naar** de **kerk**, vader, moeder en drie jongens. Toen kwam de puberteit. Hij kreeg vrienden die niets van de **kerk** wilden weten. Dat leverde op zondag steeds meer spanningen op. Zij hadden er geen grip meer op. Praten was niet mogelijk. Dat betekende **alleen** maar **ruzie** en slaan met de deuren. Na zijn middelbare school ging hij studeren in een andere stad. Zij moesten hem met verdriet **in** hun hart wel loslaten. In die tijd hebben **zijn** ouders zich heel vaak afgevraagd **wat** zij verkeerd hadden gedaan.

Op een dag kwam hij thuis met de mededeling dat hij een vriendin had. Zij is **van** jullie kerk, had hij

terloops **gezegd**, dat zullen jullie wel fijn vinden. Dat 'jullie **kerk**' deed op **dat** moment pijn. Het schiep afstand. Het was niet 'onze kerk'. Wat moesten zij hiervan denken. Moesten zij blij zijn en de hoop koesteren dat het weer goed zou komen? Daarop **kwam** langzaam maar zeker de ommekeer. Hij veranderde en **ging** met haar weer naar de kerk. Er kwam weer openheid. 'Ik ga belijdenis doen,' zei hij op een dag. En nu is het zover. Daar staat hij als wedergeboren, **dankbaar** en blij. 'Mam,' zie hij later op een **rustig** moment, 'de Here heeft haar gebruikt om mij **te** laten inzien dat mijn leven **zonder Hem** stuk liep. Ik weet nu **wat** bekering is.'

Als wedergeboren

Inderdaad is hier een lange **weg** aan voorafgegaan. Deze nieuwe **geboorte** of wedergeboorte **was** niet een spectaculair moment, maar een worsteling te vergelijken met de weeten die aan een geboorte voorafgaan.

Er bestaat bij nogal **eens** onduidelijkheid over wat wedergeboorte is. Ik denk, dat de wedergeboorte goed te vergelijken is met de gewone geboorte inclusief de zwangerschap die daaraan vooraf is gegaan. Vrouwen weten het uit eigen ervaring, geen geboorte is gelijk. En dat geldt ook voor een **wedergeboorte**.

Het **kan** zijn dat een zwangerschap veel spanningen, zorgen en moeiten **met** zich meebrengt. Dan **komt** de geboorte. Die **kondigt** zich al dagen van tevoren aan. De weeten komen en gaan. Na veel pijn en **moeite** komt de baby ter wereld. Een wolk

van een dochter. Na de geboorte **gaat** alles goed. Maar, het **kan** ook **anders** gaan. De zwangerschap is probleemloos verlopen en ook de geboorte was **voorspoedig**. Daarna **breekt** echter een tijd van zorgen aan. Nogmaals, geen bevalling is gelijk. En dat geldt ook voor de wedergeboorte. Er zijn mensen die vanaf het begin **bewust** geloven. Natuurlijk doe je belijdenis **van** je geloof. Maar er **zijn** er ook die twijfelen, veel vragen hebben en soms door **een** diep dal heen gaan, voordat zij eerlijk belijdenis **kunnen** doen van hun geloof in de Here Jezus Christus.

En bekeerd

Het is noodzakelijk dat iemand wedergeboren wordt, want zonder deze **nieuwe** geboorte kan iemand het Koninkrijk van God niet zien (Johannes 3:3). Maar hoe zit het dan met de bekering? Dat moet een mens toch doen? 'Bekeert u, want het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen' (Matteüs 4:17). Bestaat er een spanning tussen de wedergeboorte en de bekering? Voor ons gevoel misschien wel. Maar dat is niet goed. De **wedergeboorte** en de bekering zijn namelijk twee **keerzijden** van dezelfde medaille. Wanneer de Heilige Geest iemand opnieuw geboren doet worden, dan vindt bij die persoon een ommekeer, een bekering in het leven plaats. **Gods** werk gaat voorop. Hij neemt het initiatief. Er vindt een wonder plaats.

Een groot wonder

'Maar je kiest er toch zelf voor of je wilt geloven of niet?' Dat zou iemand **kunnen** vragen. Let **dan** eens

op wat de vader zegt in de gelijkenis van de verloren zoon. 'Mijn zoon hier was dood en is weer levend geworden' (Lucas 15:24). In Efeziërs 2 wordt dit door Paulus zo gezegd. 'Ook *y* hoewel gij dood waart door uw overtredingen en zonden,...trouwens, ook wij waren van nature, evenzeer als de overigen, kinderen des toorns - God echter, die *rijk* is aan erbarming, heeft, om zijn grote liefde, waarmede Hij ons heeft liefgehad, ons, hoewel wij dood waren door de overtredingen mede levend *gemaakt* met Christus.' En net zo min doden zelf kunnen opstaan, kunnen geestelijk dode mensen zelf opstaan tot een leven uit geloof. De bekering is niets meer en ook niets minder dan een geestelijke opstanding.

Daarom is het nodig om elke keer weer stil te staan bij het grote wonder dat jongeren en ouderen belijdenis doen van hun geloof in de Here Jezus Christus. Daar kan een lange weg aan voorafgaan. Een weg van veel spanning en moeite.

Bid daarom tot de Geest, die Here is en levend maakt. En vier zo Pinksterfeest als het feest van de Geest.

Kom Schepper God Heilige Geest

*Kom Schepper God, heilige Geest
bezoek uw mensen, groot en klein,
met uw genade die geneest,
dan zal uw schepping voor U zijn.*

*Gij troost ons hart, want heerlijk wordt
vanuit de allerhoogste bron
uw geestesgave uitgestor
uw liefdevuur, o lentezon*

*Gij zijt met ga-venzevenvoud
de vinger van Gods rechterhand;
van Hem die zijn beloften houdt
schrijft Gij de Naam, van land tot land*

*Ontsteek in ons verstand uw licht
en in hefhart uw liefdegloed.
Wanneer het zwakke lichaam zwicht
verleen dan kracht en nieuwe moed.*

*De vijand roert zich van rondom,
laat om U volgen waar Gij gaat
en schenk ons de genade om
steeds af te zien van wat ons schaadt.*

*Die ons de Vader leert verstaan
en Jezus Christus als Go& IGe ~ , ,
o Geest van beiden uitgegaan,
ontvang uw eer, ontvang uw loon.*

*God onze Vader zij altijd
geprezen op het pinksterfees
Heer Jezus, u zij lof bereid
met God, heilige ware Gees*

Ria Borkent

Uit de bundel Een schaal met water; 40 Bach-koralen herdicht/
Kok Kampen naar Komm' Gott Schöpfer heiliger Geist, BWV 370.

HET DIEPE WATER VAN DE DOOP

E.A. de Boer

*Kan je nog over de christelijke doop spreken zonder direct in een discussie over kinder- of volwassendoop verzeild te raken? Is het mogelijk om rechtstreeks op het Nieuwe Testament terug te gaan en **duur** woorden te vinden die de dogmatische posities doorbreken? Of komen we er niet zonder de verbondsleer, die zijn wortels in het Oude Testament heeft?*

Doodlopend debat

In welke gemeente komt het niet voor? Mensen die van huis uit lid van de gereformeerde **kerk** zijn, komen in contact met een evangelische gemeente. Zij worden gegrepen door de geloofsbeleving en gebedspraktijk die zij daar aantreffen. Zij schamen zich voor de innerlijke geslotenheid die zij bij zichzelf en in eigen gemeente gewend zijn. Er worden snaren **in hun hart** geraakt en zij ervaren een ommekeer. **H**eens voelen zij zich aangesproken. Niet door een ingewikkelde preek, maar door een pakkend **appél**. Zij worden zich niet bewust van **hun** doop, maar van de Geest. Wat betekenen die paar **druppels** in vergelijking met de stroom van levend water nu?

In welke gemeente komt het niet voor? We geven in **m'n** gesprek royaal toe dat de kerk een fors aantal zwakke punten **heeft** in de uitstraling van wat we geloven. Maar de geloofsleer, verankerd **in de Bijbel**, is toch sterk genoeg?! Gods verbond, zijn beloften en **zijn** initiatief **in de keuze komen ter sprake**. Ja, over en weer wordt er studie gemaakt: wat **zegt de Bijbel** nu werkelijk over de doop? De een zet

Bijbelteksten op de **rij** en meent het antwoord gevonden te hebben. De **ander** wijst terug naar het **brede** raamwerk van Gods verbond, al in het Oude Testament.

Wat komt eerst? De verstandelijke **twijfel** aan het recht van de kinderdoop of de emotionele aantrekkingskracht **van** een vrijere eredienst? Wie zal **het** zeggen. Eén ding is **duidelijk**: de leer **van** het verbond en de kinderdoop zijn de laatste **gereformeerde** hindernissen op de weg. Vaak wordt die **hinder** **nis** genomen. Met of zonder **overtuiging**. Beide partijen **vinden de** fundering van de kinderdoop een moeilijke zaak.

Het vraagteken groeit. Als wij zelf nu pas een **echte wedergeboorte** lijken te ondergaan, hoe kan je dan **babies dopen**? Zegt Jezus niet zelf: 'Wie geloofden zich laat dopen, zal behouden worden' (Mk. 16:16)?! De volgorde van geloof en doop en de activiteit **van** de gelovige lijken duidelijk.

Terug naar de bron

De grote vraag is: is het mogelijk om tot zuiver lezen van de Bijbel te komen, als **zo'n** ontwikkeling bij

mensen gaande is? Is het denkbaar dat de dogmatiek van de gereformeerde kerk én die van de evangelische gemeente even losgelaten wordt? Zodat een open gesprek op basis van Gods Woord ruimte krijgt. Er is in ons midden in **ieder** geval **één man** die **gelooft** dat het kan. Daarom schreef hij een klein boekje, voorzien van een **bijbel**-leesrooster en een schets **voor** gezamenlijke bespreking. Het heet **Hef diepe water van de doop**.

Het boek is bedoeld om een keer langzaam te lezen: aan de hand **van** een **bijbellesrooster** voor twaalf weken. Het is tegelijk ook bedoeld om grondig te **bestuderen** en het materiaal in het gesprek in te brengen.

De auteur is geen onbekende. Wie kent niet **zijn** boek over De Bergrede. *Een reisgids voor christenen?* Het is **dr. Jakob van Bruggen**, hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit te Kampen. Hij **timmert** aan de weg als redacteur en **schrijver** van de nieuwe reeks Commentaar op het Nieuwe Testament. Vanuit het totaal van de **evangelien**, gevolgd door Handelingen en de brieven van de apostelen, wordt nu **één** aspect belicht: de christelijke doop. De studeerkamergeleerde laat blijken de vragen waar **elk** christenmens vandaag voor staat goed te **kennen**. Nu geen belijdend **kerklid** het gesprek over de doop kan ontwijken, wil prof. Van Bruggen ons dienen met inzichten die hij **won in zijn fundamentele studie van het Nieuwe Testament**.

De werkgemeenschap van docenten **en** studenten in Kampen staat niet buiten het leven. De **evangelische**

beweging met zijn geloofsleeren praktijk houdt ook daar de gemoe-deren bezig. Je vermoedt dat de au-teur **zijn** boek niet in het luchtledi-ge geschreven heeft. Er moet pasto-rale en onderwijzende ervaring on-der de tekst liggen. Exegetisch on-derwijs leidt ons terug naar de bron. Het diepe **water** van de doop is een klein boekje dat **enorm** veel biedt. Het is helder geschreven, **maar** ver-re **van** simpel. Het is als een bor-duurwerkje. Het ziet er mooi uit, knap gedaan. Maar af en toe haal je het even uit z'n lijst en bekijkt de achterkant. Hoe lopen de draden? Verrassend, zelfs de **achterkant** is goed doordacht.

Breukvlakken

'**Vaak** ontwikkelt een gesprek over de doop zich tot een **twistgesprek**', schrijft Van **Bruggen** in de inlei-ding. Zonder dat hij dat met zoveel woorden zegt is het gesprek met evangelischen de meest actuele ont-moeting. Toch heeft hij meer ver-schillen in gedachten. **Want** alle christelijke kerken hebben de doop met het water. Hoe groot de ver-schillen op allerlei vlak ook zijn, dit ene verbindt hen en onderscheidt het christendom van andere reli-gies. De doopraktijk van de onder-scheiden kerken bewijst echter dat het denken over de doop verschilt. De volkskerk is anders dan de belij-dende **kerk**. Rome gaat anders met het sacrament om dan de **Reforma-tie**. Op al deze punten van verschil **zijn** er waardevolle gedachten in Van Bruggens boek te vinden. Toch zal dit boekje zijn meest actu-ele dienst kunnen doen in het ge-sprek **tussen gereformeerd** en evan-gelisch denken. Dat is de moeilijk-ste discussie. Want er is veel sym-pathieks in de evangelische bewe-ging. De kracht van geloof **en** ge-bed, van getuigenissen lied **trekt** ve-len aan. Tegelijk is de breuk vaak zo pijnlijk, omdat iets kostbaars wordt opgeofferd, namelijk het startpunt van ons geloof in Gods beloften.

Onpartijdig

En toch ... Het diepe **water** van de doop is niet geschreven om het ge-lijk van de gereformeerde positie aan te tonen. Prof. **van Bruggen** neemt de lezer mee **terug** achter de kerkgeschiedenis. En dus achter de gegroeide verschillen over de **doop**. 'Dit boekje **is** dus niet geschreven om mensen gelijk te **geven** of hen te overtuigen van hun **ongelijk**'. En: 'voor wie een bevestiging **zoekt** van ingenomen standpunten over de doop zal dit boekje **misschien** soms wat teleurstellend zijn'. Wat krijgen we nu?, denkt iemand. **Staat** Van Bruggen **dan** soms niet meer achter de gereformeerde belij-denis? Natuurlijk wel. Maar hij biedt in zijn boek een **handreiking** voor een gesprek over de bijbelse betekenis van de doop. Hij wil de vastgelopen discussies vlottrekken. Hij **heeft** er groot vertrouwen in dat Gods Woord het beste startpunt is.

Onze **nieuwtestamenticus** bemoeit zich zelden rechtstreeks met actuele discussies. Hij biedt liever materi-aal vanuit zijn specialisme en laat het **aan** het kerkelijk gesprek over hoe ermee gewerkt wordt. Denk aan Ambten in **de** apostolische kerk. De theologie heeft meer invalshoe-ken dan de studie van het Nieuwe Testament. **Zo** geeft het boek *Het evangelie* van Gods **zoon** materiaal om dogmatisch over verder te den-ken. Precies **zo** gaat hij in dit boek-je over de doop te werk. Je tast vol-ledig mis als je Van Bruggen vraagt hier **kleur** te bekennen in het debat **tussen de kerken**. Hij 'nodigt de **le-zers** wél uit om samen bezig te **zijn** met de vreugde **van** het geloof die glinsterend wordt weerspiegeld in het water'.

De gereformeerde lezer zal in dit boekje tevergeefs zoeken naar het raamwerk van de verbondsleer. Misschien vraagt iemand zich af: maar zijn de belijdenissen er dan niet om de gereformeerde leer te verdedigen? De wederdopers van de 16e eeuw zijn toch weersproken

in de Nederlandse Geloofsbelijde-nis? Ja, maar de 16e eeuw kende ook het **zgn. godsdienstgesprek**. Dat was een openbaar debat tussen twee partijen die **elkaar** trachten te bereiken, bijv. de calvinisten en de **anabaptisten** (wederdopers). In zo'n debat **wilde** de een de ander over-tuigen. Tegelijk was er ruimte om te zoeken op welke punten al over-eenstemming bestond. Van Brug-gens boekje lijkt op **zo'n** gods-dienstgesprek, maar dan **niet** als de-bat, maar als **gesprek** rondom de open Bijbel.

Geloof in Jezus

Als dit boekje zich dan niet dogma-tisch lezen laat, **wat** is dan de **systematiek** ervan? Volgens welk princi-pe ordent Van Bruggen de stof? De doop wordt voortdurend besproken in **relatie** tot **het geloof in Jezus** Christus. Dat is de rode draad. De leer van het verbond is niet afwe-zig, maar is niet als **denkkader** vooropgesteld. **Elk** hoofdstuk heeft een titel waarin een verrassende in-valshoek wordt verwoord. **Een** on-dertitel helpt je op weg met beken-de thematische vragen. **Zo** **vindt** u de vraag naar de verhouding tussen besnijdenis en doop in hoofdstuk 7, getiteld Door het geloof in Israël ingelijfd.

ik geef nu eerst een overzicht. Hoofdstuk 1 zet in bij het **doopbe-vel** van Christus. De twee aspecten, de prediking van het evangelie en het voortgaand onderwijs in Jezus' geboden (de twee oevers van de **dooprivier**), worden in hoofdstuk 10 uitgewerkt. Hoofdstuk 2 be-noemt de oorspronkelijke betekenis van **dopen** als: verdrinken, **en** van die dood gered worden. Hoofdstuk 3 zet in bij de naam van Christus: de **dopeling komt op zijn naam** te staan, en dus onder zijn zorg en zeggenschap. Zo is de doop de band met de Meester. Hoofdstuk 4 tekent de doop als een doop tot vergeving. Het water beeldt de zondvloed van Jezus' lij-den af die de dopeling moet

schoonwassen van zijn schuld. Hoofdstuk 5 tekent het geloof als hoop, het uitzicht op de erfenis in Christus. Het is een verfrissend stukje voor ons, mensen in een rijk land, die te zeer geneigd **zijn** alles uit het huidige leven te halen wat erin zit. De gerichtheid op Jezus' weerkomst spreekt ook sterk uit het laatste hoofdstuk over doop en avondmaal. Met de eerste vijf hoofdstukken is het fundament gelegd.

Doop in relatie

De volgende hoofdstukken gaan over de doop in relatie tot een ander aspect. Daar duiken de meeste **punten** op die in de discussies tussen gereformeerden en evangelischen een rol spelen. Hoofdstuk 6 gaat over de Heilige Geest, het krachtenveld van Gods werkelijkheid, die we met onze zwakke ogen niet zien kunnen. In lijn met het voorafgaande hoofdstuk noemt Van Bruggen dit 'het onzichtbare voorschot'. Hoofdstuk 7 laat zien: zoals de HERE door de besnijdenis een volk markeerde, w mogen heidenmensen door de doop bij Christus' volk worden ingelijfd. De 'besnijdenis van Christus' (Col. 2:11) is de toerekening van zijn lijden aan ons. Hoofdstuk 8 concretiseert de notie van het **volk** door over de relatie van doop en familie te spreken. Een mens is meer dan een individu. **Elk** leven is ingevlochten in familiever-

band. Zo omvat het oude verbond een echt volk. En ook Jezus omarmt de **kinderen** die door de ouders meegebracht worden. Zo wordt het behoud **van** het hele huis beloofd als ouders tot bekering komen. Zo is de huisstijl van de Here.

De thematiek wordt steeds concreter, terwijl Van Bruggen toch **aan zijn** opzet trouw blijft: de Bijbel in **zijn** frisheid **laten** spreken. Hoofdstuk 9 gaat over volwassen- en **kin-derdoop** vanuit de vraag welke rol het geloof als gave van **God** speelt. Hoofdstuk 10 over doop en gemeente is **een** uitwerking van het doopbevel: 'Maakt alle volken tot mijn discipelen en leert hen onderhouden al wat Ik u bevolen heb'. **Onderwijs** in het evangelie en training in de nieuwe **levensstijl** horen bij de weg van elke gedoopte. Om hem en **haar heen zet Christus** de gemeente waar de taken uitgevoerd worden. Het doopwater is geen kalm stroompje waarop niet geroeid en gestuurd moet worden. In dit hoofdstuk worden **kritische** noten **gehakt** over **verontachtzaming** van prediking en toezicht.

Doop en beleving

Hoofdstuk 11 voegt het aspect van roeping en verkiezing toe. Gods keuze is geen **drijfzand** onder de roeping, maar de rustgevende **achtergrond**. Deze **weg van** roeping naar verwondering is een weg met

eenrichtingsverkeer. Men kan deze straat niet **andersom** rijden'. Zo'n zin blijft bij mij hangen. Gelukkig laat God ons geen **keus**: je zult **eerder** aan de roeping gehoor geven dan tobben over je **verkiezing**. Het afwijzen van Gods keuze in de roeping noemt Van Bruggen een 'duistere mogelijkheid'.

Hoofdstuk 12, het laatste, **wijst** de nauwe band tussen doop en avondmaal aan. Voor de lezer van De Reformatie worden de artikelen van C.J. de Ruijter opgeroepen, waarin deze de **vraag** opwierp of onze praktijk van catechese en geloofsbelijdenis de jongeren **niet** te lang van het avondmaal houdt¹. Typisch Van Bruggen: hij mengt zich niet luidruchtig in een discussie die gaande is, **maar** levert op zijn eigen tijd en wijze een competente bijdrage. Zo'n bijdrage is bijzonder welkom om de ontwikkeling van gedachten te laten **groeien**. Discussies bloeden te vaak dood.

Van Bruggen laat zien hoe intens de maaltijd van de Here Jezus Christus steeds weer gevierd mag worden, zodat we niet - na **eenmaal** gedoopt te zijn - uitdrogen. Brood en wijn voorkomen dat je geloof verhongert en van dorst omkomt. Zo avondmaal vieren is het antwoord op het verlangen naar een nieuwe doopervaring. In het avondmaal wordt de doop herboren.

¹ De Reformatie, jrg. 71 (1995-96), 469-472, 489-491, 505-507, 757-759; jrg. 72 (1996-97), 109-112.

Geef drie maanden de Reformatie cadeau

k o r vaderdag, of aan een jarige, ter kennismaking of gewoon voor de aardigheid

Een aardige **attentie** hebben wij voor degene die de Reformatie cadeau geeft.

Knip onderstaande bon uit een verzend deze in een open envelop naar:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre, Antwoordnummer 10, 4460 VB Goes (U kunt bellen 0113-215591).

Cadeau-
abonnement
f 25,--

Ja, ik wil graag een cadeau-abonnement schenken aan: De attentie en rekening (f 25,--) kunt u zenden naar:

Naam:

Adres:

PC en Woonplaats:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes - tel. 0113-215591

Oud en nieuw verbond in Jeremia 31

en Hebreëen 8

3, slot

Schriftstudie

God zelf slaat een brug over de breuk die Israël heeft veroorzaakt door zijn ongehoorzaamheid: een nieuw verbond. Dat is de verrassende belofte die we lezen in Jeremia 31. In de **brief aan de Hebreëen** wordt de vervulling van deze belofte **nauw verbonden met Jezus Christus en zijn dienst als hemelse hogepriester**. Dankzij deze middelaar brengt het nieuwe **verbond ons dichter bij God**. Het **oude verbond kon de blokkade van de zonde in de dienst aan God niet wegnemen**. Het nieuwe verbond brengt 'genade en verzoening'. In dit laatste artikel lezen we Hebreëen 8 en 10. In deze hoofdstukken komt de belofte uit Jeremia 31 uitdrukkelijk terug.

Wat we tot nu toe in Hebreëen over het oude en het nieuwe verbond hebben gevonden, vatten we kort samen:

Het oude verbond: veel offers zonder afdoende vergeving (dagelijks wel vergeving bij 'voorbaat', als voorschot op wat Christus gaat verdienen).

Het nieuwe verbond: één offer met afdoende vergeving (dagelijks vergeving uit 'voorraad', als vrucht van wat Christus heeft verdiend).

Dit grote verschil is geen breuk.

We zien **continuïteit** in de opgaande lijn van de geschiedenis van het heil: in Christus ligt de beslissende wending.

7. Jeremia 31 in Hebreëen 8

7.1 Middelaar van een beter verbond (8 : 6)

God zet op zijn tijd de Middelaar in die eerst op aarde de reiniging van zonden tot stand brengt en nu in de

hemel zijn priesterwerk voortzet. Deze nieuwe orde van dienst in een beter verbond is gebaseerd op **sterkere beloften**, nl. de eed van God. Deze dienst wordt (i.t.t. het oude verbond) nooit meer afgeschaft, raakt nooit meer uitgewerkt **maar** is effectief en geeft werkelijk een nieuwe en blijvende **omgang** met God.

Beter staat hier niet voor een andere inhoud, maar ziet vooral op de **geldingskracht** en effectiviteit: met het offer van Christus haalt God zijn doel met zijn verbond. Bij betere beloften (zie boven 6.4: de bespreking van 7 : 22) kunnen we denken aan Gods woord en eed (7 : 16, 21, 28) en Gods wil (10 : 10) en de aansporing tot geloof (vgl. 6 : 13-18; 11).

Deze belofte **draagt** het oude verbond, opent het nieuwe verbond en **maakt** dit vast en bondig.

De Middelaar bemiddelt en is **vertrouwenspersoon** (van nieuw ver-

bond: 9 : 15; 12 : 24). Hij treedt op als dienaar van God om de nieuwe en eeuwige heilsbeschikking rechtsgeldig te maken. 'Verbond' staat hier zowel voor de nieuwe verbonds-orde die God beschik en door Christus realiseert, als voor de verbondsrelatie die God mogelijk maakt en veilig stelt in Christus.

Op dit moment – bij die betere beloften van het betere verbond (8 : 6) – komt de schrijver met het citaat van Jeremia 31, waar God dat 'betere verbond' en die 'betere beloften' aankondigt.

7.2 Kijk en vergelijk

Het is goed even stil te staan bij de methode van vergelijking die de schrijver gebruikt om het nieuwe en betere te illustreren. Vanuit het overwicht van het betere kijken we terug naar de onmacht van het mindere. Het oude verbond **fungeert** dan als 'negatief tegenbeeld' van het nieuwe.

De radicale tegenstelling heeft een functie binnen de doelstelling die de schrijver met zijn boodschap heeft. Het is een middel om de **meerwaarde van Christus'** offer en het nieuwe verbond te laten zien. Het gaat niet om een absolute tegenstelling, maar om een relatieve 'van minder naar meer' i.v.m. de **helderheid van Gods openbaring** (vgl. Francke, 161 v.).

Als we die tegenstelling losmaken van de boodschap kunnen we makkelijk het beeld op het oude verbond scheef trekken en onderwaarden. Me tegenstelling wordt dan een breuk tussen oud en nieuw zoals in de dualistische verbondsbeschouwing van Aalders. De Vuyst weerlegt deze aantasting van de eenheid overtuigend (De Vuyst, 126 v.; 133). Andere uitleggers (zoals Grösser, Luz, Hegermann) spreken van een (dialectisch) spanningsveld tussen oud en nieuw verbond (discontinuïteit en continuïteit). Volgens

Grösser ligt er juist een volslagen tegenstelling tussen oud en nieuw – een breuk tussen Jer. 31 en Hebr. 8, omdat het nieuwe in Christus kwalitatief totaal van oude verbond is onderscheiden. (108). We menen dat bij alle verschil van bedeling de eenheid juist in Christus ligt.

Door de methode van vergelijken zien we vooral het contrast, maar de schrijver benut dit contrast voor een ander doel: hij laat zien wat het onvergelijklijk nieuwe **en** kwalitatief betere van Christus **is**. In het plan van **God** zien we een doorgaande lijn (**vervulling** en **vervanging**) en een **opgaande** lijn: van de vele offers naar het ene offer van Christus. Leven **op** het offer van Christus wordt een nieuwe 'wet', een nieuwe orde van dienst op hoger niveau met als kern: vergeving (10 : 17).

7.3 Kritiek van God (8 : 7, 8)

De inleiding op het citaat uit Jeremia 31 is opmerkelijk: 'God berispt hen'. Het oude **verbond** (svolk) is berispelijk. God is er niet tevreden over. God klaagt de bondgenoten aan dat ze het verbond hebben geschonden. Maar in Jeremia is de context juist vol troost.

De schrijver accentueert de zonde-macht in het oude verbond om straks de vergeving van de zonden **als** het verrassende hoogtepunt van het nieuwe verbond te laten zien. Tegelijk vindt de schrijver in het citaat zelf aanleiding om de tekortkomingen in het oude verbond aan de orde te stellen. **Ook** kan een afwijkende lezing in vers 9b meegespeeld hebben.

Dat eerste verbond is als instelling van God goed. De schuld ligt volledig bij het volk: zij hebben het verbond stukgemaakt. Indirect stelt God het oude verbond onder kritiek: het bereikte niet wat God ermee had **willen** bereiken, het liep stuk op de zonde. Met alles wat het oude verbond in huis had (verbondswet, **cultuswet**) kon het de macht **van** zonde niet de baas. Het **ging** failliet aan de schuld bij God: de ballingschap.

Uitvoerig had de **schrijver** het zwakke van de oude orde beschreven (7 : 1, 18, 28; vgl. 9 : 9; 10 : 1,

8). Vervolgens zien we het plan van God. Hij legt zich niet neer bij het faillissement van het eerste verbond. Hij zoekt zelf een plaats voor een tweede verbond (8 : 7). God werkt er naar toe en schept zelf de gelegenheid. De zwakheid van oude verbond **doorkruist** Gods plan kennelijk niet! God is uit op vervanging omdat het oude verbond niet voldeed.

In dit kader fungeert het citaat uit Jeremia 31.

7.4 Citaat (8 : 8-12)

Voor de bespreking van het citaat zelf verwijzen we naar de uitleg van Jeremia 31 : 31-34 (par. 2). De schrijver citeert nauwkeurig de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuagint. Naast kleine veranderingen in de tekst is er alleen in het slot **van** vers 9 een verandering van betekenis.

In Jer. 31 : 32 slot staat: 'terwijl Ik ~~Heer~~ over hen ben'. Hebr. 8 : 9b leest of schrijft hier anders: 'Ik heb Mij niet ~~meer~~ over hen bekommerd'. Dat betekent dat God hen prijs geeft, straft en verwerpt, zoals we dat in de context van Jeremia 31 ook tegenkomen (bijv. Jer. 14 : 19; 15 : 1v; 18 : 17; vgl. ook Lev. 26 : 11, 15, 43v.). Mogelijk las de Septuagint in de Hebreeuwse tekst een letter anders (*ga'al-ti* i.p.v. *ba'al-ti*).

God begint opnieuw maar gaat niet op de oude voet verder. Hij **maakt** zijn verbond sterker door **een** betere **basis** te leggen, nl. het offer van de Priester, en door **een intensievere invloed van de wet** in het hart te geven. In het nieuwe verbond komen **twee geschenken** mee: bekering en vergeving. Die moeten er voor zorgen dat de **verbondsrelatie** goed is **en** goed blijft. De schrijver ziet die twee geschenken gerealiseerd door het werk van Christus en de Geest (vgl. Hebr. 6 : 4v.; 10 : 29v.).

7.5 Conclusie (8 : 13)

De conclusie in 8 : 13 wijst aan dat een oud verbond moest verdwijnen om plaats te maken voor een nieuw. Als **God** in Jeremia 31 een nieuw verbond aankondigt, **heeft** Hij daarmee op dat moment het **Sinaï-verbond** voor verouderd verklaard. 'Wat nu oud wordt en afgeleefd raakt **is** dichtbij verdwijning'. De

twee verbonden kunnen niet tegelijkertijd naast elkaar bestaan.

Dit lijkt een simpele logische redenering. Toch zit er meer in dan een algemene waarheid. Deze opmerking slaat allereerst op de tijd waarin Jeremia profeteerde. Met de aankondiging **van** een nieuw verbond zal het oude verbond te zijner tijd verdwijnen. God verklaart dat verbond als verouderd en voorbij. De **formulering wijst** op een **vergrijzingsproces**: het oude ligt op sterfen. Het oude verbond is op sterfen na dood – zo is de situatie toch in de ballingschap? Na dit graf geeft God nieuw leven: een nieuw verbond begint.

Ook hier **moeten we** letten op een trapsgewijze vervulling van het ene verlossingswerk.

Een eerste **vervulling** zien we bij de **nieuwe** start na de ballingschap.

Het wordt **het** begin van **een** overgangperiode, waarin Israël wel **m-**ders **leeft** dan vroeger, maar de offerwet blijft nog van kracht.

Een tweede vervulling – waarop **Hebreeën** m.n. in de context doelt – **zien** we in **het** nieuwe verbond dat door Christus wordt ingewijd. Na zijn offer is de tijd van Mozes **en** Aäron – de tijd **van** de wet, de tempel en de offers – echt voorbij. De oude orde is verleden tijd – de tijd van de Zoon is gekomen!

Hebreeën 8 **wijst** dus vanuit de Schrift zelf op het nieuwe verbond dat het oude vervangt en vervult: er komt iets **nieuws** voor in de plaats. De Vuyst (254v.) ziet **in** het nieuwe **van** het nieuwe verbond drie aspecten:

1 tijd – het **verschijnt** jong en **fris** in de door Jeremia aangekondigde tijd;
2 kwaliteit – het overtreft het oude in kracht, werking en vrucht;
3 vitaliteit – het is dynamisch en zet het oude **verbond** buiten bedrijf om zo het oude doel te bereiken. In deze profetie **van** Jeremia 31 hoort de schrijver dus het plan van God. God **annuleert** het Sinaï-verbond omdat het **onbruikbaar** bleek om de blijvende gemeenschap **met** zijn volk als doel te halen. Het echec van de **ballingschap** is het

einde van een lange lijdensweg – de **geschiedenis** van het Sinaï-verbond eindigt in een groot drama. Na dit einde geeft God een nieuw begin. God zorgt er zelf voor dat er iets beters voor in de plaats **komt**: een beter verbond **met** betere beloften en een beter offer.

Uitleggers die Hebreëen voor het jaar 70 dateren, menen dat de schrijver hier ook doelt op het verdwijnen van de priesterdienst in Jeruzalem zodat het geen enkele zin heeft wanneer lezers zouden overwegen terug te keren naar de joodse godsdienst. In ieder geval is duidelijk dat er in de tempeldienst van Jeruzalem helemaal geen toekomstmuziek meer zit. Bet voorhangsel is gescheurd en Jezus is zelf de nieuwe levende weg naar God (vgl. 10 : 20v.).

Alleen door geloof in **Christus** maakt men de overstap van oud naar nieuw. Oud en nieuw verbond **kunnen** niet naast elkaar bestaan (zoals bijv. **Ouweneel**, 107v. – vanuit zijn **bedelingenleer** – wel meent). Hebreëen 8 : 13 is fundamenteel voor de bezinning over de verhouding **kerk** en Israël.

8. Jeremia 31 in Hebreëen 10

In Hebreëen 10 : 15-18 haalt de schrijver nog een keer iets aan uit hetzelfde citaat van Jeremia 31. Hij selecteert een gedeelte en spitst de algemene strekking (in Hebreëen 8) toe in een wat andere context. Uit de conclusie (vers 18) zien we dat het de schrijver vooral om de **vergeving** te doen is.

In hoofdstuk 10 wijst de schrijver op het ene offer van Christus, dat echt voldoet. Vanuit Psalm 40 tekent de schrijver de priester die de beste offeraar is omdat hij 'de **wet** in **zijn** hart heeft' en **gehoorzaam** Gods reddingsplan heeft uitgevoerd (vgl. Hebr. 5 : 8). In dit – niet zo makkelijk uit te leggen – citaat van Psalm 40 staat dat God de offers (die uit gewoonte en bijgeloof gebracht werden) afwijst **ook** al gaf God zelf de **offerwet**. Ook hier is de door God ingestelde orde van dienst goed, **maar** de **gebruikers falen**. Deze kritiek op de offers is verwant met de **kritiek** van Jeremia op een offerdienst zonder hart en zonder bekering (vgl. Jer. 7 : 9, 21v.).

Toch zit het grote gebrek niet alleen in het verkeerde gebruik, maar ook (en vooral) in de vele offers zelf. De oudtestamentische eredienst kon de aanklagende stern van geweten niet het zwijgen opleggen, want de afdoende vergeving kwam maar niet. Die vele offers konden de zonden van Israël niet wegbranden (Hebr. 10 : 11). Daar is een ander offer voor nodig: **Christus** komt om zijn lichaam te offeren. **Door** dit offer zijn wij eens en voorgoed geheiligd krachtens de wil van God (10 : 10).

Tegenover die vele priesters en offers staat de ene Priester **met** zijn ene offer, dat Hij op aarde bracht en dat Hij vanuit de **hemel** voor **ons** ten goede doet komen (10 : 11-14, met zinspel op Ps. 110). **Het** effect van dit offer is er dagelijks: de bondgenoten krijgen echte **vergeving** en een nieuw leven. **Christus** vervult eerst de wet voor ons **en** daarna in ons (door **zijn** Geest).

Verzoening en vernieuwing liggen in **elkaars** verlengde en vormen een onlosmakelijke eenheid: de twee geschenken van het nieuwe verbond komen van de ene Priester!

In dat ene offer ligt de voortreffelijkheid van het nieuwe verbond.

Deze meerwaarde is het springende **punt** van verschil met het oude verbond. Van dat offer met die beslissende betekenis en **levensvernieuwende werking** getuigt de Geest in Jeremia 31! De schrijver citeert wij en onvolledig uit deze profetie. Misschien citeert hij uit het hoofd of benut hij een **rabbijnse** methode van parafrase. In de levende **spreekstijl** van zijn homilie is het **natuurlijk** niet vreemd.

Hij voert de heilige Geest al sprekende in als de Geest die gesproken heeft door de profeet Jeremia (vgl. Hebr. 3 : 7). Hij **noemt** de **geadreseerden** 'hen' in plaats van 'het huis Israël en het huis Juda' en gebruikt Jeremia 31 : 33a als aanloop – afgesloten met een toevoeging 'zegt de **Here**' – om te **komen** tot de **slotzin**, de **kern** van **zijn** boodschap.

De twee kernpunten uit Jeremia 31 : 33b en 34b haalt hij naar voren:

1 nieuwe gehoorzaamheid, **vernieuwing** van leven;

2 vergeving **van** zonden, verzoende verhouding met God.

Dat is Gods reddingsplan: het nieuwe verbond! Met 'zegt de Bere' accentueert de schrijver het spreken van God i.v.m. een nieuwe en definitieve heilsopenbaring (vgl. Hebr. 1 : 1). God zal het doen **en** staat er voor in, dat bondgenoten trouw worden. Hij schenkt **gehoorzaamheid** op het gebed om zijn wil te doen (13 : 21).

Dit proces van levensvernieuwing is in volle gang en duurt levenslang. De bondgenoten in het nieuwe verbond blijven zondaars, ook al dragen ze de wet in het hart. Ze hebben (net als in het oude verbond) **steeds** weer vergeving nodig. Elke dag moeten ze terug komen bij **Christus**.

De priesters in het oude verbond hadden dagelijks werk (10 : 11) – onze Hogepriester verricht dagelijks werk in de hemel om op grond van zijn ene offer ons vrij te pleiten van de zonden die wij dagelijks doen (7 : 25).

Samengevat komt het gebruik van Jeremia 31 in Hebreëen hierop neer:

In Hebreëen 8 laat de **schrijver** zien dat de oude orde niet voldeed **en** **stuk** liep op de zonde. Er moet een nieuw verbond **komen**. Jeremia 31 wijst op de vergeving als de betere belofte van een beter verbond.

In Hebreëen 10 laat de schrijver zien dat de nieuwe orde er is dankzij het volmaakte offer van **Christus**. Jeremia 31 wijst aan dat beloofde geschenken van het nieuwe verbond (vergeving en vernieuwing) ons ten goede komen dankzij dat ene offer van Christus.

Dat offer is een vaste rechtsgrond zodat God niet meer denkt aan de zonde als verbondsbreuk. Door dat ene offer worden de bondgenoten geheiligd, d.w.z. ze gaan nu **ook** leven in dienst van God met de **wet** in hun hart. Psalm 40 noemt de oudtestamentische offerdienst in feite een 'noodbrug' die tijdelijke

diensten bewijst. **Met dank** voor be-
wezen diensten komt er nu een eind
aan.

God heft het oude op om het nieu-
we te laten gelden (vgl. 10 : 10).
Christus **legt** de nieuwe brug en nu
komen zondaars over de brug; ze
naderen met een waarachtig hart, in
volle zekerheid van het geloof, met
een hart dat door besprenging ge-
zuiverd is van besef **van** kwaad en
met een lichaam dat gewassen is
met **zuiver** water (10 : 22v.).
Priesters nieuwe stijl! Met **een**
nieuwe liturgie waarin ze offers van
lof en liefde **brengen** (13 : 15, 16).
Er is geen offer meer nodig: zo rijk
zijn we in het nieuwe verbond (10 :
18). Er is geen tweede offer moge-
lijk: zo ernstig is het om in **het**
nieuwe verbond opzettelijk en **ver-**
hardend te zondigen (10 : 26). Het
ene offer is alles of niets – **wat** een
appèl om trouwe bondgenoten te
zijn en de belijdenis van de ene Ho-
gepriester vast te houden!
Tenslotte tekent de schrijver in
hoofdstuk 12 het verschil tussen
oud **en** nieuw verbond als een he-
melsbreed verschil tussen de berg
Sinaï en de berg Sion. Hier zien we
het grote verschil in rijkdom en
verantwoordelijkheid – **omdat** we
genaderd **zijn** tot Jezus, de midde-
laar van een nieuw verbond (12 :
24).

9. Excurs: Calvijn

'Calvijn meent (in zijn commenta-
ren op Jeremia 31 en **Hebreeën** 8)
dat het verschil **tussen** oud en nieuw
verbond meer de vorm dan de **zaak**
betreft. Ook in het oude verbond
rustte het geloof op dezelfde belof-
ten en wilde God Vader van zijn
volk **zijn**. Met vorm bedoelt hij de
wijze **van** openbaring: Christus ver-
vult de schaduw onder de **wet**, de
Geest **werkt** wedergeboorte niet
door de letter, maar door krachtig
onderwijs in het hart en God laat
zich – zonder bedekking – kennen
in Christus. Jeremia 31 **heeft** het
vooral over de wet, die Israël **niet**
kon onderhouden zodat God het
ambt van Mozes vervangt door

Christus en de wet door de Geest in
de harten schrijft.

Nu **lijkt** er een probleem te ontstaan
omdat Hebreeën 8 het citaat juist
toepast op de ceremonie-wet, als
een aanhangsel **van** het Oude Testa-
ment. Calvijn lost deze moeilijk-
heid op door te redeneren vanuit
het geheel (de wet) naar een onder-
deel (de ceremonie-wet). Calvijn
wil het verschil aanwijzen tussen de
blijvende **wet** en de tijdelijke **cere-**
moniedienst om op deze manier de
eenheid **van** oud en nieuw verbond
vast te houden.

Voorzover **het** aan het ongehoorza-
me Israël lag kon de wet (**m.n.** in
haar eisende en oordelende functie)
niets meer beginnen en mislukte het
verbond.

Voorzover het **aan** de zwakheid van
het oude verbond lag kon de cere-
monie-wet (als **schaduw**) niet blij-
ven. Christus moest de volle **licht-**
sterkte laten zien. Zo hoort het bij
de huishouding van Gods rijk. Cal-
vijn stelt oud en nieuw verbond als
de wet tegenover het evangelie.

Wiskerke (167) meent dat Calvijn
wet en evangelie als karakteristie-
ken van oud en nieuw verbond te-
veel contrasteert en vervolgens (als
grootheden) te veel losmaakt van
de historische context van Jeremia
31. Wet en evangelie gaan steeds
samen op – zowel in oud als nieuw
verbond. Soortgelijke **kritiek** heeft
in feite ook Graafland (201v., al
haalt hij m.i. ten onrechte zo fors
uit naar Calvijns in **zijn** ogen pro-
blematische hermeneutiek en theo-
logische exegese van Jer. 31).
Graafland meet Calvijn aan zijn ei-
gen uitleg van Jeremia 31 (die
Graafland jammer genoeg nauwe-
lijks verantwoordt) en aan zijn ei-
gen zienswijze **over** oud en nieuw
verbond (zie Het vaste verbond,
1978 met bestrijding van Calvijn).
Voorzover wij kunnen nagaan doet
De Greef (187,255) **Calvijn** veel
meer recht, wanneer hij concludeert
dat Calvijn vooral aandacht geeft
aan de eenheid tussen oud en nieuw
verbond (ook in Jer. 31 en **Hebr. 8**)
zonder overigens het onderscheid
uit het oog te verliezen. De eenheid

van het verbond ligt verankerd in
de eenheid van God en heeft alles
te maken met de eenheid van de
Schrift (253v.). Deze algemene
conclusies gaan **ook** op voor Cal-
vijns uitleg van Jeremia 31 en **He-**
breeën 8, ook al is Calvijn in zijn
detailuitleg niet altijd even helder.

10. Brug of breuk?

We maken een aantal afsluitende
opmerkingen over de verhouding
tussen oud en nieuw verbond in Je-
remia 31 en **Hebreeën** 8.

10.1 Brug met drie bogen

In Jeremia 31 kondigt God een
nieuw verbond aan als een comple-
te verrassing.

De verbondsperiode van **de Sinaï**
brak af en liep dood in het oordeel
van God (he? graf van de balling-
schap). Bondgenoten **maakten** een
breuk. Toch komt God weer terug
en legt een brug over die breuk. Hij
blijft trouw aan het verbond met
Abraham, dat een eeuwig verbond
is.

We zien in de terugkeer van Israël
de eerste vervulling. Dit nieuwe
verbond (fase 1) wordt verdiept en
verbreed door het offer van Chris-
tus, waardoor Hij de zo lang be-
loofde vergeving verdient.

Fase 1 gaat niet geruisloos over in
fase 2, maar door de diepte van
Golgota heen, waar Christus het
oordeel van God over de zonde
draagt. In Christus ligt de eenheid
en het verschil tussen oud en nieuw
verbond.

Het nieuwe verbond **tussen** fase 2
en 3 typeert de Pinksterbedeling als
de laatste dagen voor Christus' te-
rugkomst. Het nieuwe verbond
wordt straks ten volle vervuld wan-
neer **Christus** weer komt en God de
nieuwe **hemel** en de nieuwe aarde
brengt. Die **vervulling** gaat dwars
door Gods **eindgericht** heen.

Als God **straks** een nieuwe hemel
en een nieuwe aarde schept om
voor eeuwig God van het verbond
te zijn met zijn volk **uit** alle volken
is dat nieuwe het 'totaal andere' en
'volstrekt nieuwe'. Ook dan blijkt

door de breuk heen continuïteit: Gods volk staat gelouterd en vol-**maakt** voor God in een eeuwig verbond.

God vervult zijn plan en daarin ligt de eenheid van Gods werk door de eeuwen heen. Dit nieuwe verbond **kent** drie fasen van **vervulling**. Gods brug die de periode vanaf Abraham omspant, **heeft** om zo te zeggen drie bogen en staat op de pijlers van zijn eeuwige trouw, sterke liefde en wonderlijke goedheid. De verhouding Jeremia 31 en Hebr. 8 is er een van vervulling en vervanging.

10.2 Onderscheid binnen eenheid
De stelling 'Gods verbond is één in wezen, maar verschilt in wijze' blijkt een goed uitgangspunt te zijn en is voluit bijbels verantwoord. De essentie van Gods verbond ligt in de vergeving, waardoor verloren mensen weer met **God** kunnen omgaan.

In de **verbondsgeschiedenis** is wel verschil in bedeling, maar niet in bedoeling. In oud en nieuw verbond blijkt God dezelfde te zijn in **zijn** liefde, trouw, genade en gericht. **Wij** openbaart God zich **steeds rijker** tot aan het hoogtepunt in Christus en daarna in de Geest. De wijze van omgang met God blijkt in oud **en** nieuw verbond niet, structureel te verschillen. Gods verbond blijft een echt verbond God vraagt met alles wat Hij belooft en afsprekt geloof, liefde en gehoorzaamheid. Wel werkt God in het nieuwe verbond krachtiger dan ooit met zijn Woord en Geest. Vandaar dat **vandaag** de rijkdom en de verantwoordelijkheid toeneemt.

Het grote verschil in de maat en manier van openbaring zien we vooral in **de** priesterwet (als centrum van Mozes' wet) die op den duur moet wijken voor de betere Priester. Deze 'noodbrug' in het oude verbond (en in fase 1 van het nieuwe verbond) breekt God zelf af om de nieuwe brug te leggen: het offer van Christus.

Hebr. 8 maakt ons duidelijk dat er door de tijden heen een continue

lijn is in de verbondsgeschiedenis. Het scherp getekende contrast tussen oud en nieuw dient er juist voor om de continuïteit te laten zien. Die continuïteit zien we in de vervulling van de beloften van Jeremia en is gegrond in de eenheid van Gods beloftewoord, waarmee de schrijver zijn homilie zo indrukwekkend opent:

'Nadat God eertijds vele malen **en** op vele **wijzen** tot de **vaderen** gesproken had in de profeten, **heeft** Hij **nu** in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon' (Hebr. 1 : i). 'Vele malen en op vele wijzen' – toch dezelfde inhoud: **één** verbond in Christus verankerd. Alle bondgenoten uit oud en nieuw verbond leven in het ene geloof in dezelfde Christus en zijn onderweg naar de grote stad van God (11 : 10). Naar de grote **reünie** van oud en nieuw verbond ('**zij** niet zonder ons, wij niet zonder hen', 11 : 40).

10.3 Het nieuwe verbond belijden **en** beleven

De betekenis van Jeremia 31 en Hebr. 8 **heeft** de **kerk** vastgelegd in belijdenissen. Als gemeente van het nieuwe verbond belijden wij dat de beslissende wending in de geschiedenis van het verbond gekomen is door het offer van Christus en de komst van de Geest. Wat geleerd wordt over de eenheid en het onderscheid spreken we na o.a. bij **de belijdenis** over de inhoud van het evangelie als de rode draad door de Schrift (*HC* zondagen 6 en 19), over de kerk (zondagen 21 en 54), over de doop (zondagen 27 en 74).

In artikel 25 NGB belijden we dat de schaduwachtige eredienst van het oude verbond (inclusief alle gebruiken) met de komst van Christus **heeft** afgedaan en vervuld is. Voor ons als christenen **blijft** de waarheid en inhoud ervan in Christus. 'Wie door de Geest Christus kent en met Hem omgaat (...) heeft de kern en waarheid van heel de oudtestamentische cultus in **Hem** gevonden' (C. Trimp, 61).

Onze doop is het teken van het

nieuwe verbond waarbij we belijden dat Christus 'door het vergieten van zijn bloed een eind **gemaakt heeft** aan elke andere bloedstorting die men **zou kunnen** of willen d— tot verzoening en voldoening voor onze zonden' (art. 34 NGB).

Bij het Avondmaal vierten wij het nieuwe **verbond** – het verbond van genade en verzoening! – dat Christus door zijn **bloedstorting** voor eeuwig rechtskracht **heeft** verleend. Verzoening blijft het hart van het verbond en verzoening is niet los van vernieuwing verkrijgbaar. Zo was het al in het oude verbond – hoeveel te meer vandaag!

In het **genadeverbond** legt God de brug naar zijn nieuwe wereld. We zijn op weg naar het feest van een eeuwig verbond op de nieuwe aarde, **waar** de trouwe bondgenoten uit alle tijden en volken elkaar zullen vinden rond de **troon** van God en van het Lam (Openb. 22 : 3). Dan zal alles nieuw zijn – als de heerlijkste **vervulling** van Gods oude belofte: 'Ik jullie God – jullie Mijn volk'!

Verwijzingen (zie ook voorgaande artikelen):

E. Grässer, *Der Alte Bund im Neuen. Exegetische Studien zur Israëlfraße im Neuen Testament* (Tübingen 1985).

W. de Greef, *Calvijn en het Oude Testament* (Amsterdam 1984).

W. Chr. Hovius, 'De dagen van het nieuwe verbond – de messiasverwachting in Jeremia 31 : 31-34', in: A. G. Knevel (red.), *Verkenningen in OT Messiasverwachtingen* (Kampen 1995), 118 – 122.

U. Luz, 'Der alte und der neue Bund bei Paulus und im Hebräerbrief', *Evangelische Theologie* 27 (1967) 318-336.

W. J. Ouweneel, *Wij zien Jezus* (bijbelstudies over de Brief aan de Hebr. 8), 1 (Vaassen 1982).

C. Trimp, 'De wet van God in het nieuwe verbond' in: *Vijf en zestig jaar (f)oreren* (Lustrumbundel orat. ver. CH.R.Y.S.O.S.T.O.M.O.S.) [Kampen, 1990], 58-72.

Verder zijn geraadpleegd de commentaren op Hebr. 8 van J. van Andel (1906), F. F. Bruce (New London Commentaries; 1977), H. Hegemann (ThHNT; 1988), A. F. J. Klijn (PNT; 1975), O. Michel (KEK, 1975), H. van Oyen (PNT; 1939/65), de commentaar op Jeremia van A. van Selms (POT; 1974) en de studie van Ch. Levin, *Die Verheissung des neuen Bundes im ihren theologieggeschichtlichen Zusammenhang ausgelegt* (Göttingen 1985).

WERKEN AAN DE ZONDAGSRUST

E. van Middelkoop

Samenleving

Recties tijdens een spreekbeurt:

1. 'Moeten we zondagsarbeid niet gewoon weigeren en er op vertrouwen dat de Here zal voorzien in een nieuwe werkkring?'
2. 'Wanneer moeten wij als kerkenraad vermanen als een broeder zondagsarbeid aanvaardt?'

Dreiging van werken op zondag

Wat precies de realiteit is van de zogenaamde 24-uurseconomie mag weinig helder zijn, dat de arbeidsloze zondag bedreigd wordt is velen duidelijk geworden. Onder het kabinet-Kok is het vraagstuk van de zondagsarbeid van een politiek tot een maatschappelijk vraagstuk geworden en voor sommigen reeds een gewetenszaak. Wanneer de overheid haar ordenende en beschermende taken verwaarloost dan raken mensen in de knel.

De ervaring van vreemdelingschap zal scherper worden. De keuzes moeilijker. Het vertrouwen dat God alles meewerkt ten goede opgescherpt. Echter, als ik de gereformeerde pers op dit thema goed heb gevolgd dan is er nog geen eenduidig beeld hoe in concreto te handelen. Zo lijken sommige scribenten zich reeds neer te leggen bij het kennelijk onvermijdelijke en wordt, met verwijzing naar beelden uit het verleden, reeds gezinspeeld op de mogelijkheid de tijdstippen van de kerkelijke samenkomsten te vervroegen respectievelijk 's avonds te houden.

Ik wil niet uitsluiten dat het daarvan komt. Echter, deze gedwongen capitulatie zal pas dan mogen worden aanvaard als er eerst is gestre-

den om de goede toepassing van het vierde gebod. Dat kan met offers gepaard gaan. Offers, die laten zien wat het ons waard kan zijn christen te zijn in een gesecculariseerde samenleving. Zo weigeren de leden van de kleine christelijke fracties in de Tweede Kamer te werken aan (soms zeer interessante) politieke radio- en televisieprogramma's op zondag. Vooralsnog wordt dit door de pers begrepen en gewaardeerd. Erkend zij echter dat het een gering offer is, er blijven nog mogelijkheden genoeg over.

Rechten

Anders ligt het met de duizenden werknemers die voor alles-of-niets beslissingen komen te staan. In het navolgende wil ik stilstaan bij de rechten en mogelijkheden, die werknemers hebben zich rechtmatig te verzetten tegen opgedrongen zondagsarbeid. Op zijn beurt mag een kerkenraad nagaan of kerkleden daadwerkelijk van die rechten gebruik hebben gemaakt en zich dus niet te snel hebben neergelegd bij de onvermijdelijkheid van zondagsarbeid.

Allereerst doet elke werknemer er verstandig aan zich aan te sluiten bij een vakorganisatie als b.v. het GMV. Daar kan men de noodzake-

lijke rechtsbijstand krijgen. Daar weet men op grond van ervaringen wat in redelijkheid van werknemers mag worden gevraagd en soms is het zinvol en effectief een vakorganisatie te laten onderhandelen met de directie van de onderneming. Vervolgens is het nuttig wanneer breder bekend wordt wat nu precies de wettelijke voorschriften zijn ten aanzien van de begrenzing van de plicht tot arbeid. Dit is thans geregeld in artikel 5:4 van de nieuwe Arbeidstijdenwet. De hoofdregel was en is: 'De werknemer verricht op zondag geen arbeid'. Het gaat vervolgens natuurlijk om de vele uitzonderingen op die regel. Alvoorens die te noemen moet er op gewezen worden dat er een wettelijke ondergrens is. Daartoe bevat de wet twee bepalingen. De eerste is: 'De werknemer verricht in ieder geval op ten minste 4 zondagen in elke periode van 13 achtereenvolgende weken geen arbeid'. De andere is: 'De werkgever organiseert de arbeid zodanig, dat de werknemer op ten minste 13 zondagen in elke periode van 52 achtereenvolgende weken geen arbeid verricht'. De wet garandeert dus dat gemiddeld genomen in elk geval op 1 zondag per maand geen arbeid hoeft te worden verricht.

Kan de werkgever nu zonder bezwaar de werknemer verplichten de andere zondagen indien zijns inziens nodig wel te werken? Nee, dit kan bij gewone bedrijven (we zien nu af van horeca, politie, ziekenhuizen e.d.) alleen 'indien de bedrijfsomstandigheden dit noodzakelijk maken'. Wanneer dit het geval zal zijn is natuurlijk moeilijk algemeen vast te stellen. Daarom heeft de wetgever voorgeschreven dat een beroep op bedrijfsomstandighe-

den de instemming nodig heeft van de ondernemingsraad (of de **personeelsvertegenwoordiging** bij kleinere bedrijven of, bij het ontbreken daarvan, de belanghebbende werknemers). Ziehier **een** goed argument voor christelijke werknemers actief te zijn in en met ondernemingsraden etc.! Met een meerderheid in de ondernemingsraad **kan** de werkgever duidelijk worden gemaakt dat een beroep op **bedrijfsomstandigheden** niet licht geaccepteerd zal worden. Of dat een werkgever eerst maar eens moet na gaan of hij zijn problemen niet met tijdelijke arbeidskrachten kan oplossen.

Tot **zover** de Arbeidstijdenwet. Daarnaast kan nog gewezen worden op het recht op deeltijdarbeid dat in steeds meer cao's is vastgelegd. De verwachting is dat dit recht binnen enkele jaren **een** wettelijk recht wordt en dan dus voor iedereen zal gelden. **Gebruikmaken** van dit recht betekent natuurlijk wel **inkomensverlies**. Er zijn echter

mogelijkheden om in onderling overleg een dag per week minder te werken en de zondag daarvoor uit te kiezen.

Protest en verzet

Na deze **korte** uiteenzetting van mogelijkheden én dus verantwoordelijkheden van de werknemer nog een enkel woord over de consument. Het is al vaker gezegd dat de actie van de kerken e.a. tegen de zogenaamde **24-uurseconomie** eigenlijk te laat komt. Dat zij dan zo, **maar** dat neemt niet weg dat als het gaat om de **Winkeltijdenwet** de mogelijkheden van verzet nog niet zijn uitgeput. Ik noem er enkele. Winkeliers kunnen proberen via **winkeliersverenigingen** verzoeken aan gemeenteraden om het wettelijk maximum van 12 **koopzondagen** te benutten tegen te houden. Dat vergt argumenteren en **overtuigen**. Zij zouden vervolgens steun kunnen krijgen van actiescomités van **burgers/consumenten** die richting ge-

meenteraden verzet aantekenen tegen verdergenoemde openstelling. Ook kunnen deze **comités** proberen via de dreiging van **koopboycots** bepaalde **winkeliers** 'dwingen' af te zien van openstelling. Met deze actiemethode is nog weinig ervaring opgedaan. Echter, zij is volstrekt legitiem. Indien met overtuigingskracht gevoerd en op niet al te hoge toonhoogte **kan** dit een reële optie zijn.

Kortom, alvorens we verder in het defensief ten aanzien van de zondagsrust worden gedwongen zullen we eerst de legale mogelijkheden van protest en verzet mogen en moeten **benutten**. Als het om de handhaving van de zondagsrust gaat is er dus werk aan de winkel!

Brochures.....

Postbus 10 - 3750 GA Bunschoten-Spokenburg
Tel 10331 2997999-Fax 10331 2997998

donatus

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 • Fax 073 5221717

G E L O O F W A A R D I G V E R Z E K E R D

Intrede

Vrouwenpolder – Op zondag 24 mei jl. deed kandidaat H.J.J. *Pomp* intrede in de gemeente te Vrouwenpolder. Hij werd in de **morgen**-dienst in het ambt bevestigd door ds. M. **Brandes** emeritus-predikant te Hardenbergen in de middag-dienst deed hij intrede. Beide diensten werden gehouden in het kerkgebouw van de gemeente, **Schoolstraat 11** en vingen (respectievelijk) om 9.30 en om 14.30 aan. Nieuw adres ds. *Pomp*: Schoolstraat 11, 4354 AJ, tel. (0118) 591231.

Geslaagd

Kampen – Aan de Theologische Universiteit is geslaagd voor het doctorale **examen** E. *Rupke*, wonende te K a m p .

Losmaking

Den Helder – Per 1 mei 1998 is ds. P.F. *Lameris* losgemaakt van de gemeente te Den Helder. De classis Alkmaar heeft daarmee ingestemd en hem voor een periode **van twee** jaar beroepbaar gesteld. Vanaf 29 mei a.s. is het nieuwe adres van ds. *Lameris*: **Curiestraat 42**, 7909 BT Hoogeveen, tel. (0528) 233481.

Engelstalige diensten

Capelle a/d **IJssel-Noord** – De kerkenraad van Capelle a/d **IJssel-Noord** heeft besloten Engelstalige diensten te beleggen. Daarmee hoopt hij in de regio West-Nederland 'de onder ons verblijvende vreemdelingen te bereiken'. De kerkenraad denkt aan economisch gebonden buitenlanders, **asielzoekers**, studenten (er zijn vijf universiteiten in de omgeving) enz. De eerste dienst zal worden gehouden op Pinksterzondag 31 mei om 12.30 uur. Plaats: kerkgebouw 'De Voorhof', Bernweg 332, voorganger: dr. **R.D. Anderson**. Voor hulp bij vervoer: tel. (010) 4587103.

Adreswijzigingen e.d.

Emmen * **Predikant**: F.J. Bijzet, Uilenveld 133, 7827 GB, tel. (0591) 677420, bankr. 38.90.60.763.

Heerde * **Kerkenraad en diaconie**: Postbus 36, 8180 AA.

Oldehove * **Scriba**: E.J. Ellens, Kenwerderlaan 13, 9883 RJ, tel. (0594) 591876.

Rijnsburg * **Scriba**: G. Star, Wingerd 4, 2231 PJ, tel. (071) 4026218.

Persberichten

Bibliotheek **Bralectah**

Op zaterdag 6 juni a.s. opent Bibliotheek **Bralectah** haar deuren voor iedereen die geïnteresseerd is in deze bijzondere bibliotheek.

Bibliotheek **Bralectah** is een bibliotheek voor mensen met een **leeshandicap**. Ruim 2% van de **bevolking** heeft zulke ernstige visuele beperkingen dat **men** ze blind of slechtziend kan noemen. Deze mensen kunnen geen **gebruik** maken van geschreven of **gedrukte** teksten. Dit geeft **vaak** ernstige beperkingen. Je wordt voor je informatie afhankelijk van anderen. Dit geldt niet **alleen** voor mensen met een visuele **handicap**, er zijn ook andere redenen dat mensen niet 'gewoon' kunnen lezen. Dit kan zijn door **ziekte**, bedlegerigheid, of een verstandelijke handicap.

Voor deze mensen is er een oplossing. Er zijn in Nederland een aantal speciale bibliotheken. Een daarvan staat in **Steenwijk**, 'Bibliotheek **Bralectah**, gereformeerde **bibliotheek voor mensen met een leeshandicap**'. Deze bibliotheken bedienen elk een bepaalde doelgroep. Bibliotheek **Bralectah** is 45 jaar geleden gesticht om met name mensen uit de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) van lectuur te **kunnen** voorzien. Tien

U uit de kerken

jaar geleden heeft de bibliotheek een eigen gebouw in Steenwijk gekregen. Van daaruit worden dagelijks via de post honderden mensen, in het hele land maar ook daarbuiten, voorzien van boeken en tijdschriften in aangepaste vorm. Dat kan zijn in braille maar vooral ook in gesproken vorm, op cassette.

Wat kunt u verwachten op deze dag:

U **krijgt** alle gelegenheid om ons mooie gebouw te bekijken.

Er is veel informatie over het werk van Bibliotheek **Bralectah**.

Medewerkers van **Bartimeüs** geven praktische tips aan ouderen die slechter gaan zien.

Er worden veel hulpmiddelen gedemonstreerd voor mensen met een visuele handicap.

Voor de kinderen zijn er allerlei leuke **en** leerzame **dingen**:

Ervaar hoe moeilijk het is een parcours te lopen zonder dat je het kunt zien.

Typ je eigen naam in braille.

Speel samen originele spelletjes.

U bent van **harte welkom** tussen 10.30 en 16.00 **uur**:

Bibliotheek **Bralectah**

Mr. Z. ter **Steghestraat 7**

8331 KG Steenwijk

tel./fax (0521) 515946

Bibliotheek **Bralectah**

